

STICHTING MILITAIR ERFGOED

Haalbaarheidsonderzoek

naar de

herbestemmings-

mogelijkheden

luchtwachttoeren

in Eede

Februari 2014

Inhoud

1 Inleiding	4
2 Ontstaan en Ontwikkeling	5
2.1 Het Korps Luchtwachtdienst (KLD)	5
2.2 De luchtwachtposten	6
2.3 Luchtwachtoren Aardenburg	12
3 Beschrijving van het object	15
3.1 Ruimtelijke, structurele samenhang	17
3.2 Schoonheid	18
3.3 Betekenis voor de wetenschap	18
3.4 Cultuurhistorische/krijgshistorische waarde	18
3.5 Betekenis voor het bodemarchief	19
3.6 Zeldzaamheidswaarde	19
4 Herbestemming	20
4.1 Ontwikkelingen	20
4.2 Toekomst toren Eede	20
4.3 Herstel toren	25

5 Conclusies en aanbevelingen	27
6 Over de Stichting Militair Erfgoed	28
Excursies	28
Behoud en beheer	28
Advies	29
7 Verantwoording en colofon	30
Verantwoording	30
Colofon	31
Bijlage: brief gemeente Sluis aan SME	32

1 Inleiding

Op 2 september 2005 heeft de Stichting Militair Erfgoed (SME) de luchtwachtoren in Eede (Zeeuws-Vlaanderen), inclusief de naastgelegen bunker, verworven. De toren is een overblijfsel van het Korps Luchtwachtdienst uit de jaren 50 van de twintigste eeuw. Het korps was na de Tweede Wereldoorlog opgericht omdat men de in dezelfde oorlog voor het eerst op grote schaal ingezette fenomeen radar toch nog niet helemaal vertrouwde bij het opspeuren van de vijand uit de lucht. Men vond letterlijk oren en ogen nodig om indringende vliegtuigen van het Warschaupact waar te nemen. Na 1964 werden de meeste torens afgedankt en gesloopt. Slechts een handvol kreeg een nieuwe functie tot die in 1980 ook ophield. Vanaf dat moment staat de luchtwachtpost Aardenburg, de originele aanduiding van de toren te Eede, functieloos in de hoek van een weiland tegen de rand van het dorpje Eede, een halve kilometer van de grens met België aan. Zonder gebruik en een probleemeigenaar vervalt de toren alleen maar. Zijn er toch nog gebruiksmogelijkheden voor de opvallend onopvallende toren uit de Koude Oorlog?

2 Ontstaan en Ontwikkeling

2.1 Het Korps Luchtwachtdienst (KLD)

Op 1 mei 1950 werd het Korps Luchtwachtdienst (KLD) formeel opgericht. Zijn taak was het signaleren, melden en blijven volgen van vijandelijke vliegtuigen die het Nederlandse luchtruim tot op een hoogte van 5.000 voet (1.500 meter) binnenvlogen. Het met oog en oor bewaken van het luchtruim was nodig omdat de radartechniek nog niet effectief tegen laagoverkomende vliegtuigen kon worden ingezet. Het KLD was onderdeel van het Commando Luchtverdediging (CLV). Het KLD en de CLV waren tot 1952 in Scheveningen gevestigd. Vanaf 1952 waren beide organisaties in Zeist gevestigd.

Voor het bewaken tegen vijandelijke laagvliegers werd Nederland in acht sectoren verdeeld, luchtwachtgroepen genaamd. Een luchtwachtgroep bestond uit 26 tot 41 luchtwachtposten en een luchtwachtcentrum. Vanuit de luchtwachtposten werden de vliegtuigen waargenomen en aan het luchtwachtcentrum gemeld. In vreedetijd werden de luchtwachtposten alleen bij oefeningen gebruikt. In tijden van oorlog(sdreiging) werden de posten continue bemand. Voor het waarnemen zouden circa 5.200 mensen nodig zijn. Omdat het onttrekken van manschappen aan het leger te kostbaar zou zijn, werd besloten om hiervoor (manlijke) vrijwillige burgers aan te trekken. Men kreeg een eigen blauw luchtwachtuniform en het korps had een eigen wapensymbool. Voor een deelname aan een oefening werd een vergoeding van f 1,- gegeven. Ondanks uitgebreide voorlichtingscampagnes bleef het werven van vrijwilligers een probleem.

De meldingen van de luchtwachtposten kwamen binnen op een van de acht luchtwachtcentra: Alkmaar, Amersfoort, Breda, Deventer, Eindhoven, Groningen, Leeuwarden en Rotterdam. De drie kringen in zuidelijk Limburg rapporteerden aan de Belgische luchtwachtcentrale in Hasselt. Via een plottafel en een 'long range'-bord werden de meldingen op de centra geregistreerd. Aan de plottafel werkten twaalf plotsters, die ieder afzonderlijk verantwoordelijk waren voor een kring. De registraties werden door een

plastic pijltje, het zogenaamde plotje, op de tafel met een stok bijgehouden. Op het 'long range'-bord werden alle meldingen van de naburige luchtwachtgroepen geregistreerd. Uiteindelijk meldden de luchtwachtcentra hun informatie aan het Sector Operations Centre (SOC) van het Commando Luchtverdediging, dat ook de gegevens van de over het land verspreide radarstations verwerkte. Het SOC was gevestigd in de in 1943-1944 gebouwde bunker 'Cäsar' aan de Breullaan in Driebergen/Zeist. Voor het personeel van het CLV en het SOC werd in Zeist het Swagermankamp gebouwd.

2.2 De luchtwachtposten

Men besloot tot het oprichten van 275 luchtwachtposten, verspreid over heel Nederland. Dit aantal werd rond 1955 bereikt. De posten werden per drie, en in een enkel geval per vier, in een driehoek (of vierkant) geformeerd; in vaktermen een kring genaamd. Een kring werd aangegeven met een letter en de luchtwachtposten met een Arabisch cijfer. De posten van een kring stonden niet verder dan zestien kilometer uit elkaar, omdat vanuit een luchtwachtpost de vliegtuigen op zicht tot acht kilometer konden worden waargenomen. De posten moesten een waarnemingshoogte van minimaal 5 meter hebben. Een luchtwachtpost werd bezet door twee man. Een man bediende het luchtwachtinstrument, dat bestond uit een ronde tafel waarop een landkaart van de omgeving en een statief met aanwijsnaald was aangebracht en waarop de positie van een vliegtuig konden worden afgelezen. Op het statief was een verrekijker bevestigd waarmee het luchtruimte onafgebroken werd afgespeurd. De andere man stond door middel van een koptelefoon met microfoon voortdurend in verbinding met de andere posten van de kring en met de centrale.

Luchtwachtpost met luchtwachtinstrument: meettafel en richttoestel

De luchtwachtposten werden waar mogelijk ingericht op bestaande gebouwen, zoals (water)torens, molens en industriële gebouwen. Deze opbouwen, waarnaar nog geen onderzoek is gedaan, blijven in dit rapport verder buiten beschouwing. Daarnaast werden er nieuwe torens ontworpen en geconstrueerd, ook wel 'raatbouwtorens', naar het gebruikte bouwsysteem, of 'eigen torens' genoemd. Van de 275 posten werden er 137 ingericht op bestaande gebouwen en werden er 138 nieuwe torens gebouwd.

Het landelijk dekkend netwerk van het KLD met 275 luchtwachtposten

Het Centrale Bouwbureau der Genie werd belast met het ontwerpen en bouwen van de torens. Bij de vraag van welk materiaal de torens vervaardigd moesten worden, kwamen hout en staal al snel te vervallen omdat deze te veel onder weersinvloeden te lijden hebben en daardoor te veel onderhoud zouden vereisen. Bovendien werd hout als te brandgevaarlijk beschouwd. Beton werd zowel financieel als technisch het meest verantwoord geacht. Het Centrale Bouwbureau koos voor een systeem van geprefabriceerde betonnen raatbouwelementen, dat ontwikkeld was door de NV Raatbouw, in 1950 opgericht door de architect Marten Zwaagstra (1895- 1988). Hij bedacht een modulair systeem waarmee verschillende hoogten gebouwd konden worden. De productie en de constructie van de luchtwachttorens werden uitbesteed aan de NV Schokbeton in Kampen, die kans zag om binnen tien maanden 1.500 meter toren af te leveren. De eerste torens werden in de herfst van 1951 gebouwd. De bouw bleef voortduren tot eind jaren vijftig. Met name de bouw van de luchtwachttorens in Zeeland ondervond problemen, onder andere door bezwaren van de Provinciale Zeeuwse Schoonheidscommissie en vanwege de watersnoodramp. De kosten van een toren bedroegen afhankelijk van de hoogte tussen de f 5.200,- en f 15.000,-. De kosten van de fundering lagen tussen de f 1.500,- en f 4.000,-. Voor het schilderen van de torens was een totaalbedrag van f 70.000,- nodig.

De NV Raatbouw ontwikkelde een standaardtoren, bestaande uit een fundering, waarop vier verticale betonnen balken waren geplaatst, die om de twee meter waren verbonden door horizontale balken. Hiertussen werden met gegalvaniseerde bouten de raatbouwelementen gemonteerd.

De raatbouwconstructie vanaf onderen gezien

Door het modulair systeem konden maar liefst 23 varianten gebouwd worden, variërend in hoogte van 2,52 meter tot 31,02 meter, telkens met een verschil van 1,14 meter; de modulaire maat. Deze maat werd bepaald door drie betonraten, elk 0,35 meter groot. De hoogte van de toren in centimeters werd tevens gebruikt als typeaanduiding van de toren. De opgegeven hoogte is het niveau van de vloer van de observatiecabine boven het maaiveld plus een voetstuk van 0,24 meter. Torens die hoger waren dan 19,06 meter werden beneden op de hoeken voorzien van steunberen, die eveneens bestonden uit raatbouwelementen. De onderste acht raten van de toren en de steunberen werden aan de buitenzijde betegeld met betonnen tegels om het inklimmen vanaf de buitenzijde tegen te gaan. Ook de uitkragende observatiecabine bovenin de toren was van binnen en buiten betegeld om de inwerking van scherven en exploderende projectielen tegen te gaan.

In het midden van de cabine bevond zich een open opstelling met het statief van het luchtwachtinstrument. De open opstelling en het trappenhuis aan de noord- respectievelijk noordoostzijde werden van elkaar gescheiden door middel van een borstwering. Aan de andere kant van de open opstelling bevond zich een lager gelegen, overdekte schuilnis, waarin twee vaste banken en een afneembare klaptafel waren aangebracht. De wanden van de schuilnis waren aan de binnenzijde afgezet met Heraklith-platen als extra beveiliging

tegen mitrailleurvuur. De observatiecabine was bereikbaar via houten trappen, die verbonden waren middels horizontale raatbouw elementen, waarvan een deel betegeld was om dienst te doen als overloop. Ook de toegangsdeur aan de voet van de toren was van hout.

Toegangsdeur luchtwachtoren Aardenburg. De tegel met daarin 'VERBODEN TOEGANG ART. 461 WETB.V. STRAFR.' opgenomen die rechts naast de deur zat is verdwenen. Rechts: de bewuste tegel, hier van de toren Hees te Ruinen.

Om de hoogte en daarmee de kosten van de raatbouwtorens te beperken, werd waar mogelijk gebruik gemaakt van de aanwezige hoogteverschillen in het landschap, zoals heuvels, hellingen, dijken en wallen. De torens werden meestal niet op al te grote afstand van dorpen of bewoningskernen geplaatst, omdat de vrijwilligers de toren snel met de fiets moesten kunnen bereiken.

Doordat de torens (en hun slagschaduw) sterk afstaken in het landschap, werden ze vaak langs of in een bosrand geplaatst. In open gebieden werden er bomen om de toren geplant of werd er aan de voet van de toren klimopbeplanting aangebracht.

Het netwerk van observatieposten, zoals aangelegd in de jaren vijftig van de twintigste eeuw, heeft nooit in een oorlogssituatie hoeven functioneren. Door de snelle ontwikkelingen van de technieken van oorlogvoering (straaljagers) en radardetectie bleek het observatiesysteem, gebaseerd op de situatie in de situatie in de Tweede Wereldoorlog, al snel verouderd. In april 1964 werd het KLD sterk ingekrompen. Alleen de

luchtwachtgroepen Alkmaar en Leeuwarden bleven bestaan. In juni 1968 werd het korps opgeheven.

Circa tien luchtwachttorens werden overgedragen aan de Bescherming Burgerbevolking (BB), die de torens gebruikte voor het exact lokaliseren van een mogelijke atoombominslag. Bij de door de BB overgenomen torens werden kleine bunkers gebouwd als schuilplaats voor vier personen tegen radioactieve neerslag. In 1980 werden de torens ook voor deze taak afgestoten. In 1988 droeg het Ministerie van Binnenlandse Zaken de torens die daarvoor in aanmerking kwamen aan de lokale overheden of andere instellingen over. Deze overdracht vond vaak plaats met de toezegging dat het Rijk eventuele sloopkosten voor haar rekening zou nemen.

2.3 Luchtwachttoeren Aardenburg

In de toenmalige gemeente Aardenburg werd in 1953 tegen het dorpje Eede een luchtwachttoeren gebouwd. De toren kreeg een hoogte van 13,92 meter. De hoogte is ook de typeaanduiding: 1392. De toren kreeg de naam van de gemeente waarin hij gebouwd werd. De toren werd niet in een bosschage opgenomen maar in de hoek van een weiland tegen de bebouwde Brieverstraat van het dorp aan. Wel werd de toren van een bruine verf voorzien om deze minder te doen opvallen. De toren maakte deel uit van luchtwachtkring 3 (luchtwachtcentrum Breda) W. Daarvan was het toren 3, ofwel 3W3. De twee andere torens werden bij Cadzand (3W1) en Schoondijke (3W2) gebouwd.

Na de definitieve opheffing van het KLD in 1968 kreeg de toren bij Eede een nieuwe functie. De civiele Koude Oorlogsorganisatie Bescherming Bevolking kreeg de beschikking over enkele torens om deze als observatiepost te gebruiken om een mogelijke atoombominslag te lokaliseren. Daartoe werd bij die torens een kleine atoomvrije schuilplaats gebouwd. In 1980 hield die functie ook op en was de toren functieloos. Het eigendom ging op de gemeente Sluis over en deze droeg het eigendom in 2005 aan de Stichting Militair Erfgoed over.

De Dorpsraad Eede heeft op 20 april 2011 de toren van SME geadopteerd. De dorpsraad draagt de toren een warm hart toe.

De luchtwachtpost in de omgeving, een nog steeds authentieke situatie.

De toren aan het toegangspad vanaf de Brierversweg. Links ervan de toegang tot de BB atombunker.

Links de luchtwachtoren en rechts de andere toren van Eede, behorend bij de (wederopbouw)kerk van het dorp. De luchtwachtoren bepaalt mede de noordelijke contouren van het dorp.

3 Beschrijving van het object

De toren anno nu laat verval zien. Er is lichte betonrot zichtbaar en de oorspronkelijke vuren traparmen waren verrot. Van de tegels die de toren aan de onderzijde dichtmaken ontbraken een aantal geveltegels. De meettafel met het richttoestel is niet meer aanwezig. Dat is overigens bij geen enkele bestaande toren het geval. In de cabine is in het overdekte deel de oorspronkelijke houten inventaris nog aanwezig: twee bankjes, een afstapje en een opklaptafeltje. Ook oorspronkelijke geverfde opschriften zijn nog zichtbaar in de cabine. Dat geldt ook voor de camouflageverf op het exterieur. De bliksemafleider is ook nog aanwezig.

De BB bunker is volledig gaaf en authentiek. De bunker is via een luik en klimijzers bereikbaar. Het netto vloeroppervlak is 2,50 bij 4,65 meter.

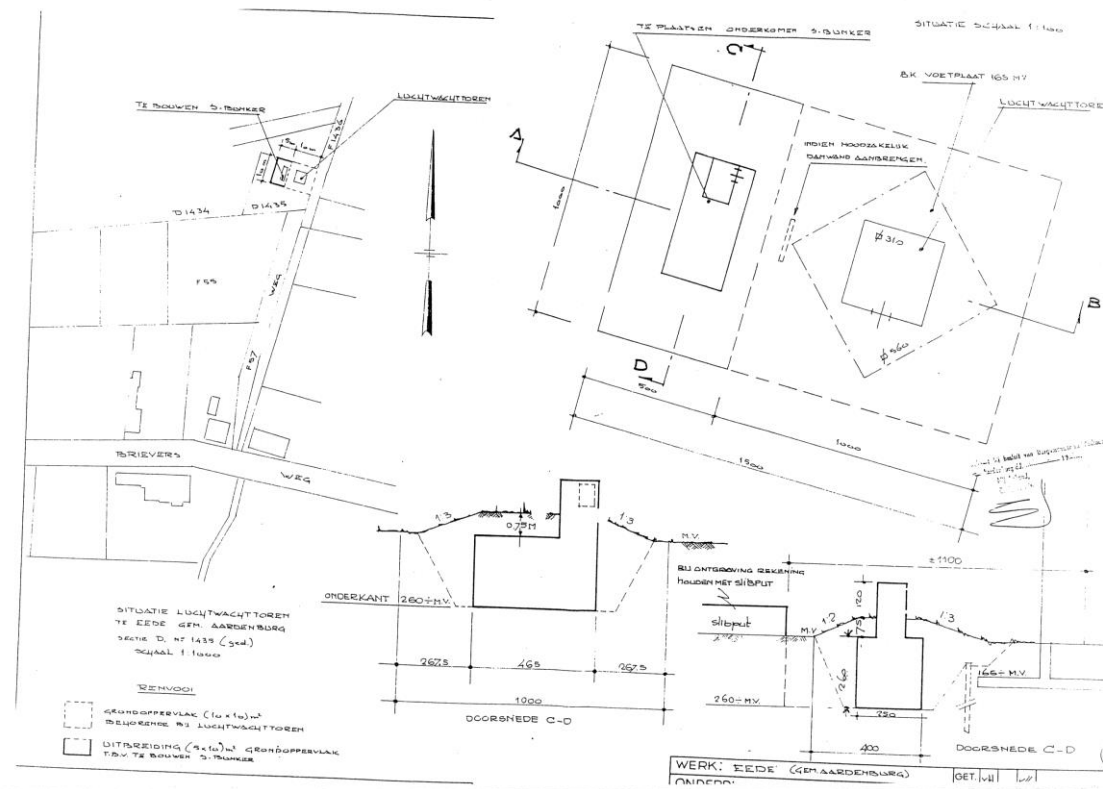
Naam	Luchtwachtoren Aardenburg, type 1392
Amersfoortcoördinaten	019541 / 363977
Adres	Brieversweg nabij nummer 31
Plaats, gemeente	Eede, gemeente Sluis
Architect	Centraal Bouw Bureau der Genie
Bouwjaren	1953 (toren) en 1968 (bunker)
Huidige bestemming	geen

De bunker met toren.

Interieur en toegang bunker

Situatietekening toren met te bouwen BB bunker, 1967.

Behoud van de toren en de bijbehorende bunker heeft pas zin wanneer deze in cultuurhistorisch opzicht waardevol zijn wat ze de moeite maakt te behouden. Deze toren en de bunker zijn nog nooit cultuurhistorisch gewaardeerd. Ze zijn dan ook niet als monument, van welke categorie dan ook, aangewezen. De gemeente Sluis heeft daarover inmiddels andere gedachten, waarover in 4.1 meer.

Hieronder volgt een uitwerking van de wettelijke criteria, aangevuld met hier van toepassing zijnde criteria.

3.1 Ruimtelijke, structurele samenhang

De toren is gebouwd als onderdeel van een groter geheel; een landelijk dekkend netwerk van luchtwachtposten. Op lokaal niveau maakte de toren deel uit van kring 3W. De beide andere torens zijn verdwenen. Er is dus geen sprake van een ensemblewaarde. Maar

nergens in Nederland is er nog een kring - kringen bestonden uit drie torens - nog compleet. De toren staat nog steeds in zijn oorspronkelijke context aan de rand van Eede, zonder oogonttrekkend geboomte of klimop. De toren ligt daarmee onbedoeld markant in de overgang van onbebouwde naar bebouwde zone. Hieraan kan een positieve waarde toegekend worden.

3.2 Schoonheid

De luchtwachttorens zijn louter voor doelmatig militair gebruik ontworpen. De mate van rationalisering van het ontwerp en de uitvoering ervan geven de torens een industrieel aanzien. De torens waren snel te bouwen. Deze doelmatigheid bepaalt ook het uiterlijk: regelmaat en een fragiel uiterlijk dat ondanks een stoer bouwmateriaal bepalen het karakter van de toren. De raatbouw is een typisch tijdsfenomeen gebleken. Aan de toren kan architectonische waarde toegekend worden. Het betekent een hoge positieve waarde.

3.3 Betekenis voor de wetenschap

Aan de toren kan geen betekenis voor de wetenschap toegekend worden.

3.4 Cultuurhistorische/krijgshistorische waarde

De toren is een markante representant van de vroege Koude Oorlog. Nederland was weliswaar lid van de NAVO geworden maar verdedigde toen alleen nog maar het eigen grondgebied. Het defensiesysteem dat in een periode van schaarste, van wederopbouw van een verwoest land in korte termijn onworpen en uitgevoerd is, was doordacht en groot. In dat systeem weerklonk nog duidelijk de Tweede Wereldoorlog. De toren vertegenwoordigt het begin van het Nederlandse militaire radartijdperk dat toen schoorvoetend omarmd werd; nog geënt op relatief langzaam vliegende vliegtuigen en ervan uitgaand dat vliegtuigen op lage hoogte niet door de (toenmalige) radars waargenomen konden worden. Op het land moest de IJssellinie de vijand uit het oosten tegenhouden en om een aanval uit de lucht tegen te voorkomen werd het KLD met zijn vele luchtwachtposten en vrijwilligers opgericht. De luchtwachtposten, dus ook de luchtwachtpost Aardenburg, zijn alle

operationeel geweest maar een luchtruimschendend vliegtuig is er nooit mee waargenomen. De posten maakten dan ook deel uit van een oorlog waarin nooit een schot gelost is. De toren vormt een onderdeel van een wereldgeschiedenislaag. Hieraan kan een hoge waarde toegekend worden.

3.5 Betekenis voor het bodemarchief

Hieraan kan geen waarde toegekend worden.

3.6 Zeldzaamheidswaarde

De toren is er één van 18 nog bestaande luchtwachttorens. Daarnaast is er nog een vergelijkbare toren die geen militaire functie gehad heeft. De bestaande torens staan verspreid door het land. Er is nog slechts één toren meer waarbij een BB bunker aanwezig is. De toren is nog de enige van het type 1392. De bouwkundige staat van de toren bij Eede is vrij goed te noemen; veel van de bestaande torens verkeren in mindere staat. Bijzonder is dat de toren gaaf, compleet en authentiek is.

Overigens is er geen enkele oorspronkelijke luchtwachtkring in Nederland meer intact.

Samengevat kan gesteld worden dat de luchtwachtoren Aardenburg hoge cultuurhistorische waarde toegekend kan worden. De toren is behoudenswaardig als een kenmerkend overblijfsel van de vroege Koude Oorlog waarin rationalisatie en een zeker wantrouwen jegens moderne techniek achterliggende motieven zijn. De toren toont tevens toen recente ervaring met de luchtoorlog in de Tweede Wereldoorlog aan die daarvoor in de geschiedenis nauwelijks¹ tot geen rol gespeeld had maar zich in die oorlog als een zeer beslissende factor ontpopt had.

¹ het Duitse bombardement op Guernica tijdens de Spaanse burgeroorlog in 1936 toonde voor het eerst de kracht van het luchtbombardementswapen op grote schaal aan.

4 Herbestemming

4.1 Ontwikkelingen

Van de 138 gebouwde luchtwachttorens zijn er nog 18 over; een klein deel van het oorspronkelijk bestand. Gelet op de hoge cultuurhistorische waarde alsmede de kwetsbaarheid van het gebruikte bouwsysteem verdient het aanbeveling om een zo groot mogelijke representatieve selectie te behouden. De torens Linne en Oud Schoonebeek zijn als provinciaal monument aangewezen. De torens Bladel en Strijensas zijn gemeentelijk monument. Ons inziens zijn daarnaast de torens Aardenburg, Nieuw Namen met BB bunker, Den Horn, Hees en Koewacht, voornamelijk vanwege hun gaafheid en/of markante ligging behoudenswaardig.

4.2 Toekomst toren Eede

Is er een toekomst voor een functieloos bouwwerk? De luchtwachtoren is commercieel niet exploitabel. Toch vormt gebruik een bijna noodzakelijke voorwaarde voor behoud. De toren kan een meerwaarde voor de (eu-)regio betekenen. Nu is de toren voor het grote publiek onbekend. Om de toren te kunnen behouden dient deze gerestaureerd te worden. Maar naast restauratie dient naar nieuw gebruik van de toren gezocht te worden om de toren daadwerkelijk te kunnen behouden. Nieuw gebruik moet in de richting van educatie en recreatie gezocht worden; niet commerciële functies. Dat betekent aanhaken bij datgene dat er al op dat gebied is en, indien nodig, nieuwe initiatieven ontplooiën die de toren en de bunker op de kaart zetten.

Een inventarisatie van andere bezienswaardigheden in Eede levert de volgende bezienswaardigheden op:

- het gedenkteken ter herinnering aan 13 maart 1945, de dag waarop koningin Wilhelmina bij Eede na haar ballingschap in Londen voor het eerst voet op Nederlandse bodem zette;
- het vlasmonument ter herinnering aan de vlasfabriek die in Eede stond (het leegstaande gebouw is er nog en er zijn ideeën om daar horeca in te vestigen);
- 4 hulpgrenspalen uit de Eerste Wereldoorlog.

(Detail van) het gedenkteken dat Koningin Wilhelmina weer voor het eerst voet op Nederlandse bodem zette.

- Aan de weg van het centrum van Eede naar het zuiden zijn 4 hulppalen op korte afstand van elkaar te zien. De verklaring van deze vreemde situatie is gelegen in het besluit van 15 februari 1844. Daarin staat dat de grens om de huizen, waar zij tegenaan loopt, heen gaat. Nu is het huis dat hier stond in de Tweede Wereldoorlog verwoest en afgebroken en om de bestaande grenslijn te markeren moest dus gebruik gemaakt worden van hulppalen. Deze werden gezet in een periode dat er meer grensproblemen waren in dit gebied, want op 15 april 1952 was een geschil ontstaan tussen Aardenburg en St. Laureins over het rooien van een aantal bomen bij het gehucht Vuilpan, waarvan niet duidelijk was tot welk land ze behoorden. Op 20 mei 1952 bracht een landmeter van het kadaster rapport uit over de grens tussen de palen 341 en 350.

GP349 staat aan de grensovergang binnen de bebouwde kom van Eede en PG350 buiten de kom

- Verder is er een monumentale wederopbouwkerk met een toren die ongeveer 10 meter hoger is als de luchtwachtoren, een oud tolhuis en een nu niet meer in gebruik zijnd café dat wellicht weer een horecafunctie kan krijgen. Net buiten Eede ligt een minicamping die jaarlijks redelijk wat bezoekers trekt.

In dit gebied is in de Tweede Wereldoorlog vreselijk huisgehouden bij de verovering van Zeeuws-Vlaanderen. Getuige daarvan zijn de diverse particuliere musea in de omgeving. Hier volgt een selectie.

- Museum Het Bolwerk te IJzendijke. De verdedigingswerken van de Staats-Spaanse linies zijn niet iets van een ver verleden. In het landschap van vandaag zijn ze nog steeds te zien. Aan beide kanten van de grens in Oost-, West- en Zeeuws-Vlaanderen zijn meer dan 200 verdedigingswerken opgericht. Er is waarschijnlijk geen andere streek in Europa met zo'n grote dichtheid aan fortificaties. Een groot aantal is sindsdien afgebroken maar tientallen zijn nog steeds zichtbaar. Zij zijn mede bepalend voor het karakter van het landschap van de streek. De verdedigingswerken zijn in gebruik geweest tussen ongeveer 1600 en 1800.
- Belfort te Sluis. De pronkkamer van West Zeeuws-Vlaanderen is de raadzaal van het Belfort te Sluis. De kamer heeft heraldische wapens, schilderijen en

kunstvoorwerpen. De toren van het Belfort is ook te beklimmen. Boven aangekomen is een zicht op de vestingwerken rondom de stad. Het pompeuze huwelijk van de Bourgondische hertog Filips de Goede vond hier plaats en ook de verloving van zijn zoon Karel de Stoute. Van iets later tijd zijn de schilderijen van Rubens, Van Dijck, Van Eervelt en Van Loo.

- Archeologisch Museum te Aardenburg. Weinig plaatsen in Zeeland en Vlaanderen zijn zo oud als Aardenburg. Het bestaat al bijna 2.000 jaar. Het werd gesticht door het Romeinse leger. In de Middeleeuwen was Aardenburg een grote Vlaamse stad. Uit de bodem van Aardenburg komt een grote hoeveelheid Romeinse en middeleeuwse voorwerpen. Zij worden tentoongesteld in het Gemeentelijk Archeologisch Museum.
- Oorlogsmuseum Switchback. Deze mengeling van strijd, oorlogsleed en vertrouwen in een nieuwe vrede staan centraal in het Oorlogsmuseum Switchback, in het middelpunt van Oostburg en West-Zeeuws-Vlaanderen. Hier is een indrukwekkende verzameling militaire voorwerpen bij elkaar gebracht van zowel de Duitse bezetters als de Canadese bevrijders. Archeologisch Museum
- Bezoekerscentrum 't Zwin. Hier kan over de verschillende Zwinlandschappen ervaren worden, bijvoorbeeld de slikken, schorren en duinen. En over de planten die er leven en de dieren die er voorkomen. Ook de werking van eb en vloed wordt hier uitgelegd. De gemeente Sluis kent 17 kilometer kust.

De Stichting Promotie Zeeland heeft verschillende routes ontwikkeld en uitgezet. Zes wandelroutes komen door Eede. Een opmerkelijke themaroute is die van het smokkelpad. Eede staat bekend als smokkelaarsdorp. In West-Vlaanderen zijn maar liefst 41 routes te fietsen. Sommige zijn grensoverschrijdend naar Zeeuws-Vlaanderen. Ook een nieuwe route, een luchtwachttoenroute kan aan de bestaande routes toegevoegd worden. De route kan de toren van Eede met de nog hoogste bestaande toren bij Koewacht en met de toren bij

Nieuw Namen verbinden, alle in Zeeuws-Vlaanderen.

De luchtwachtoren staat 600 meter van de Belgische grens. De aangrenzende gemeente daar is Maldegem (3 km). Op nog geen kilometer afstand zijn aan het Leopoldkanaal een aantal bunkers uit de Eerste Wereldoorlog als onderdeel van de Hollandstellung waarmee de Duitsers een eventuele geallieerde aanval vanuit Nederland wilden afslaan. Brugge ligt op 20 minuten rijden van Eede. Vestingstad Sluis ligt op 8 km afstand. Jaarlijks is op de laatste zondag van juni wordt in Eede de Folkloristische vlasdag gehouden.

Hieruit blijkt dat er al een groot aanbod aan recreatieve en toeristische voorzieningen is. Ondanks zijn ligging aan de grens staat Eede niet met de rug naar de grens.

De toren is in de gemeentegids onder Eede met een toelichting opgenomen. In de Programmabegroting 2014 stelt de gemeente ten aanzien van cultureel erfgoed het volgende. "Behoud en herstel van de historisch waardevolle omgeving. Het gaat daarbij niet alleen om historisch waardevolle objecten zoals kerken, molens, woonhuizen en verdedigingswerken, maar ook om de bescherming en het herstel van grotere gehelen, om waardevolle stads-, dorps- en landschapsbeelden, om exponenten van een belangrijke periode en om sporen en resten in de ondergrond, de archeologische monumenten.

- Evenwicht tussen enerzijds de te beschermen archeologische waarden en anderzijds beleidsterreinen zoals planologische ontwikkelingen, woningbouw en infrastructuur.
- Bevorderen van het cultuurtoerisme."

In een brief van 3 juni 2013, gericht aan SME, deelt de gemeente mee voornemens te zijn de toren op de monumentenlijst te plaatsen (zie bijlage).

Om de toren op de kaart te zetten kunnen de bestaande routes die door Eede voeren expliciet bij de toren stilstaan. Verder kan de toren op gezette tijden geopend worden en, onder begeleiding, beklommen worden. Een vast moment is de Open Monumentendag maar ook bij andere gelegenheden zoals de Vlasdag kan de toren geopend worden. Er zijn

ook bijzondere evenementen denkbaar waarin de toren een hoofdrol kan spelen. Op de plaatsen waar de twee andere torens van de luchtwachtkring 3W stonden is weer kenbaar te maken dat deze daar gestaan hebben. Dat kan permanent met een bordje maar dat kan ook door bij gelegenheid met moderne techniek die locaties kenbaar te maken. Bijvoorbeeld door met een laser vanaf die plek omhoog te schijnen waardoor vanaf de Eedese toren de kring weer zichtbaar wordt.

Kortom er zijn mogelijkheden voor de luchtwachtoren mits deze als waardevolle toeristische attractie toegevoegd aan het dorp Eede en omgeving toegevoegd wordt.

4.3 Herstel toren

Uit een bouwhistorische verkenning blijkt dat toren in een redelijke staat verkeert. Weer en wind hebben er wel vat op maar de constructie is nog steeds stevig genoeg. De toren was tot voor kort niet meer te beklimmen vanwege vergane traptreden. Ook de enige toegangsdeur was in slechte staat. Verder moet het stampbeton op enkele plaatsen hersteld worden. In de cabine zijn enkele bekledingsplaten van een samengesteld materiaal van hun plaats gevallen. Het richttoestel is niet meer aanwezig. Om de toren weer begaanbaar te maken zijn in 2012 de trappen door nieuwe door de Dorpsraad Eede vervangen. Op tot een verantwoord herstel van de toren te komen hebben SME en dorpsraad een herstelplan opgesteld. Dat plan gaat van een gefaseerde aanpak uit.

De eerste fase behelst de aanpak van het houtwerk: de trappen en de deur. De Dorpsraad Eede heeft daarvoor zorg gedragen. Leerlingen van het ROC Terneuzen heeft de originele traparmen nauwkeurig nagemaakt. De deur met slot is gerestaureerd. De kosten van deze fase, € 2.000 zijn volledig gedekt door een subsidie van de Rabobank West-Zeeuws-Vlaanderen.

Opening van de toren door de wethouder na herstel van de trap op 7 september 2012.

Vervolgens dient het betonwerk hersteld te worden. Het streven is een restauratie waarbij de toren zo authentieke mogelijk blijft en dat met minimale middelen maar de kwaliteit staat voorop. De geveltegels met inscriptie kan gereconstrueerd worden.

Om de toren attractiever te doen zijn, is het wenselijk om weer een meettafel met richttoestel in de cabine te plaatsen. Omdat er geen originele richttoestellen meer bekend zijn zou de constructie gereconstrueerd kunnen worden.

Voor de financiering van de tweede fase en de eventuele reconstructie van het richttoestel kan weer een beroep op lokale fondsen, inclusief overheden, gedaan worden. Ook crowdfunding lijkt een geschikt instrument om in de financiering te voorzien.

5 Conclusies en aanbevelingen

Als conclusie van dit haalbaarheidsonderzoek kan gesteld worden dat de voormalige luchtwachtpost Aardenburg met bunker een cultuurhistorisch waardevol bouwwerk is. Behoudenswaardig en om die reden waardig om een nieuwe functie aan de toren te geven. Hoewel de toren commercieel niet te exploiteren is kan de toren wel herbestemd worden door deze recreatief te ontsluiten. Het is wenselijk om allereerst de restauratie te voltooien. Dat betekent herstel van het betonwerk. Vervolgens kan het platform weer ingericht worden met een reconstructie van de meettafel en het richttoestel en attributen als een veldtelefoon zodat bezoekers een idee krijgen hoe de toren functioneerde.

Om het beheer en onderhoud van de toren op lange termijn te garanderen moet er een beheerplan opgesteld worden. Het beheerplan wordt samen met de Dorpsraad Eede gemaakt.

En om de toren op de kaart te zetten moet deze gepromoot worden en in routes opgenomen worden. Dat kan ook nieuwe routes betekenen zoals een luchtwachttoerenroute.

6 Over de Stichting Militair Erfgoed

De stichting is in 1999 opgericht met de doelstelling de belangstelling voor militair erfgoed in Nederland te vergroten door middel van excursies, bunkerdagen en publicaties.

Daarnaast zet de stichting zich voor het behoud en beheer van militair erfgoed in waarbij zij zich vooral op objecten uit de 19e en 20e eeuw richt. Bij het begrip militair erfgoed dient niet alleen aan forten en bunkers gedacht te worden maar bijvoorbeeld ook aan kazernes, linies en vliegvelden. SME is op samenwerking met andere (locale) organisaties gericht.

Excursies

De stichting biedt excursies en bezoeken aan naar verdedigingswerken in binnen- en buitenland. Zo heeft de Stichting in de eerste periode van haar bestaan bezoeken georganiseerd naar de Westwall bij Saarbrücken, de U-Boot fabriek Valentin bij Bremen, het Forteiland bij IJmuiden, verschillende forten van de Nieuwe Hollandse Waterlinie, delen van de Atlantikwall, het Telex Concentratie Centrum in De Bilt, het complex Olst van de IJsellinie en een aantal vliegvelden. Om deze activiteit een duidelijke meerwaarde te geven, maakt de stichting gebruik van deskundigen en worden bij voorkeur objecten gekozen die normaal niet toegankelijk zijn.

Behoud en beheer

Helaas gebeurt het maar al te vaak dat waardevol militair erfgoed door het uitblijven van een nieuwe functie gesloopt wordt. In voorkomende gevallen verwerft de stichting objecten om op deze manier het behoud van de betreffende werken te verzekeren. Op dit punt is SME complementair aan andere organisaties die op dit terrein actief zijn. Voor het feitelijke beheer worden begunstigers ingeschakeld en samenwerking met lokale instanties gezocht.

Advies

Naast het instandhouden van militair erfgoed adviseert SME ook (gevraagd en ongevraagd) (rijks)overheden op het gebied van militair erfgoed en over (krijgs)(cultuur)historische waarden en hergebruik.

SME is medeorganisator van het platform militair erfgoed en civiele verdediging van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed.

7 Verantwoording en colofon

Verantwoording

Dorpsraad Eede;

Gemeente Sluis: Programmabegroting 2014 en overige informatie;

Lochem-van der Wel, S. van en H. van Lochem, Luchtwachttorens, zeldzaam militair erfgoed uit de Koude Oorlog, artikel in Saillant nr. 3 2003;

Lochem-van der Wel, S. van, Beschermenswaardigheid bestaande luchtwachttorens, overzicht 2005;

Lochem-van der Wel, S. van, De luchtwachtoren en schuilbunker in Eede, Zeeuws Vlaanderen, ongepubliceerd artikel, 2006;

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed voor adviezen over betonherstel;

Stichting Oude Groninger Kerken, Verkenning van situatie, technische staat en herstelkosten Luchtwachtoren te Warfhuizen, Groningen 2003.

Foto's: René Vosseveld, Nederlands Instituut Militaire Historie, S. van Lochem-van der Wel

Colofon

Publicatiedatum December 2013

Auteur Chris Vader

Opmaak Ingrid van Batenburg

Contactgegevens Stichting Militair Erfgoed,
Postbus 5236, 6802 EE Arnhem

www.militair-erfgoed.nl

stimilerfgoed@gmail.com

Kamer van Koophandel: 0405 79 01

Het bestuur van de Stichting Militair Erfgoed bestaat uit de volgende leden:

René Vossebeld voorzitter

Chris Vader secretaris

Gustaaf Boissevain penningmeester

Paul Dijkstra algemeen bestuurslid

Jelle Elmendorp algemeen bestuurslid

Bijlage: brief gemeente Sluis aan SME

Aan Stichting Militair Erfgoed
Postbus 5236
6802 EE ARNHEM

Postadres:
 Postbus 27
 4500 AA Oostburg

Beskadres:
 Nieuwstraat 22
 4501 BD Oostburg

Telefoon 140117
 Telefoon +31 (0)117 457 000
 Telefax +31 (0)117 452 241

RABO WZV 014 78 23 005
IBAN: NL65RABO0147823005
SWIFT: RABONL2U

www.gemeentesluis.nl
info@gemeentesluis.nl

ons kenmerk : OEVI/op.139/U/2013
 uw brief d.d. :
 uw kenmerk : **008476**
 behandeld door : J.L.H. Gerrits
 doorkiesnummer : 0117 457 250
 onderwerp : gemeentelijke monumenten
 bijlage(n) :

Oostburg, 03 JUNI 2013

Geachte heer/mevrouw,

In de vergadering van de commissie Ruimte/AB van 3 april 2013 is de ontwerp erfgoedvisie van de gemeente Sluis vrijgegeven voor inspraak. Tot 1 juni 2013 kon een zienswijze worden ingediend over deze visie. Het ontwerp is te raadplegen op

www.gemeentesluis.nl/Nieuws_en_Activiteiten/Nieuws/2013/April/Ontwerp_Erfgoedvisie_Sluis

Een van de onderdelen in deze visie is dat wij een eigen gemeentelijke monumentenlijst willen gaan vaststellen. Doel van deze vaststelling is om naast de rijksmonumenten ook andere waardevolle gebouwen en objecten in de gemeente een extra bescherming te geven.

Enkele jaren geleden is er in opdracht van de gemeente reeds een lijst opgesteld van gebouwen en objecten, die in aanmerking kunnen komen voor aanwijzing tot gemeentelijk monument. Deze lijst is te raadplegen op bovengenoemde website. Ook het pand/object dat u in eigendom of in gebruik heeft is op deze lijst vermeld. In uw geval gaat het om:

Adres pand/object: Brieversstraat, Eede (luchtwachtoren)

Indien de gemeenteraad de erfgoedvisie na de zomer 2013 vaststelt, zijn wij voornemens om een procedure te starten tot vaststelling van een gemeentelijke monumentenlijst. De lijst van enkele jaren geleden zullen wij daarvoor als basis gebruiken waarbij de eerste stap zal zijn deze te actualiseren omdat de wijzigingen die de afgelopen jaren aan objecten hebben plaatsgevonden hier niet in verwerkt zijn. Het staat op dit moment dus ook nog niet vast of uw pand/object daadwerkelijk in deze procedure zal worden betrokken. De vaststelling van de lijst zal in fasen gebeuren, waarbij elke belanghebbende nog de gelegenheid krijgt om zienswijzen in te dienen over deze aanwijzing.

Ondanks dat de behandeling en verwachte vaststelling van de erfgoedvisie nu geen directe gevolgen heeft voor het betreffende pand vinden wij het wel zo zorgvuldig om u met deze brief nu alvast voor het eerst te informeren. Mocht u nu nog nadere vragen of reacties hebben kunt u daarvoor contact opnemen met de heer Gerrits die dit traject begeleidt.

Hoogachtend,

BURGEMEESTER EN WETHOUDERS VAN SLUIS,

Namens dezen,

Hoofd afdeling Omgeving, Economie & Vastgoed,

J.D. Schéele